

A francia egyetemi könyvtárak gyűjteményei és használata 1989 és 2004 között

Az 1989-ben közzétett *Miquel-jelentés* után a francia Oktatásügyi Minisztérium azt ígérte, hogy jelentősen megemeli az egyetemi könyvtárak költségvetését. Az igazgatók némi szkepszissel fogadták ezt a bejelentést, az egyetemi könyvtárak finanszírozása azonban érezhetően javult ebben az időszakban. A statisztikából kiderül, hogy nemcsak az új épületekre fordított kiadások emelkedtek, hanem az állománygyarapítási összegek is, hogy középtávon elérjék az angol és a német egyetemi könyvtárak ellátottsági szintjét.

Állománygyarapítás

Már 1989 és 1994 között 110%-kal növekedtek a beszerzésekre fordított összegek, amire korábban soha nem volt példa. Az 1989–2004-es időszakban pedig 285%-os emelkedés mutatkozott.

Tekintetbe kell azonban venni, hogy ez idő alatt jelentősen megnőtt az egyetemek száma új alapítások vagy osztódások révén: 67 egyetemi könyvtár működött 1989-ben, 2004-ben pedig 105. Ráadásul térbeli elhelyezkedésük is módosult: korábban egyharmaduk a párizsi régióban működött, jelenleg viszont a 27 párizsi és környéki egyetemi könyvtárral szemben 78 található vidéken.

Gyűjtemények

Az eltelt 15 évben a monográfiák száma a francia egyetemi könyvtárakban 20,7 millióról 28,5 millióra nőtt (37%). Az állományok megoszlása is előnyösen változott: 1989-ben Párizs környékén volt található 53%-uk, és vidéken 47%-uk, de 2004-ben ez az arány 32% – 68%-ra változott. Ennek ellenére a francia egyetemi könyvtárak állományai jelentősen elmaradnak német és angol partnereikéi mögött. 2004-ben csak négy egyetemnek volt több

mint egymillió kötete, és több mint 500 000 kötet volt további 12 könyvtárban. 24 könyvtárban az állomány nem érte el a 100 000 kötetet.

1989-ben 336 000 folyóíratra fizettek elő, 2004-ben 495 000-re. Megjegyzendő, hogy a növekedés főként a vidéki egyetemeken jelentkezett, a párizsi és környéki könyvtárak nagyjából ugyanannyi folyóíratra fizettek elő, mint korábban. Csak hét egyetemi könyvtár jelentett többet 10 000 tételnél, és 20-nak az előfizetése 5 és 10 ezer cím között mozog. 16 könyvtár viszont kevesebb, mint 1000 folyóíratral rendelkezik.

A statisztikában öt éve szerepelnek az elektronikus dokumentumok is. 1999-ben 44 000 előfizetést jelentettek elektronikus folyóíratokra és egyéb dokumentumokra; ez 2004-re 515 000 e-folyóírat-címre és 92 000 egyéb elektronikus dokumentumra nőtt.

Kölcsönzések

A hallgatók számának emelkedése növekedést jelentett a használatban is. A beiratkozott olvasók száma nőtt, bár az utóbbi öt évben némi visszaesés mutatkozott (1989: 730 000, 1994: 1 120 000, 1999: 1 210 000, 2004: 1 170 000). A látogatottság azonban változatlanul gyorsan emelkedő tendenciát mutat, köszönhetően talán az új építkezéseknek, a több olvasóhelynek is (1989: 23 900 000, 1994: 40 200 000, 1999: 52 900 000, 2004: 57 000 000).

A kölcsönzések száma az 1989-es 5 640 000-ről 2004-ben 13 420 000-ra emelkedett. A korábban egyik fő használati formának számító helybeni használat (a raktárból az olvasóterembe kikért anyag) jelentősen visszaesett azáltal, hogy a szabadpolcos állományok számára az építkezések

következtében jóval nagyobb felületek álltak rendelkezésre: 1989-ben 4 070 000 kötet, sőt 1994-ben 5 460 000, de 2004-ben már csak 2 860 000!

Az elektronikus források számának növekedésével párhuzamosan a hagyományos kölcsönzés némileg csökkent, az előbbieik használata azonban számottevően emelkedett. 2004-ben az egyetemi könyvtárakban 9,4 millió folyóiratoldalt töltöttek le, és 4 millió dokumentumot vettek igénybe különféle adatbázisokból.

2004-ben 160 000 hallgató látogatott elektronikus dokumentumok használatába bevezető kurzusokat; megjegyzendő azonban, hogy csupán egyharmaduk vett részt az egyetemi könyvtárak által szervezett tanfolyamokon, a többiek az egyetemi szervezetek keretében indított kurzusokon.

A könyvtárközi kölcsönzés soha nem játszott szerepet a francia egyetemi könyvtárak szolgáltatásai között. Az intenzív propaganda hatására az 1989-es 556 000-ről öt év alatt 730 000-re növekedett, viszont 2004-ben 354 000-re esett vissza a kért dokumentumok száma. A kérések kielégítése 2004-ben 82%-os volt.

Nyitvatartási idő

Határozottan vonzóbbak lennének használóik számára a könyvtárak, ha hosszabb lenne nyitva tartásuk. A néhány éve bevezetett 35 órás munkahétnek köszönhetően a legtöbb könyvtár esténként és szombaton nem áll használói rendelkezésére. Napközben az igénybevétel a használat ellenőrzésével és az olvasóhelyek használatának szabályozásával próbálják mederben tartani. Mindenesetre a 105 egyetemi könyvtár közül csak négy van nyitva hetenként több mint 70 órát, további 18 hetenként 60-69 órát tartja nyitva olvasótermeit. A könyvtárak többsége hetenként kevesebb, mint 55 órát van nyitva.

A francia Oktatásügyi Minisztérium úgy látja, hogy az egyetemi könyvtárak jó úton vannak afelé, hogy vonzó és teljesítő képes intézményekké váljanak. Kiemelten törekszenek a szabadpolcra helyezett állományok jelentős növelésére, az elektronikusan hozzáférhető források használatának növelésére és az információtechnológiai infrastruktúra állandó modernizálására.

/GABEL, Gernot U.: *Kollektionen und Entleihungen in französischen Universitätsbibliotheken 1989–2004.* = *Bibliotheksdienst*, 41. köt. 6. sz. 2007. p. 609–614./

(Papp István)

Egy elektronikus folyóiratkönyvtár tíz éve

1997 októberében indította el a *Regensburgi Egyetemi Könyvtár (REK)* és projektpartnere az elektronikus folyóiratkönyvtárat. Tíz évvel később már több mint 400 könyvtárban része a teljes szövegű tudományos adatbázis a szolgáltatási kínálatnak. A német tudományos szakirodalmi és információs szolgáltatás jelentős szereplőjévé vált. A felhasználók elégedettek vele, 2007-ben több mint 16 millió cikket igényeltek a szolgáltatástól.

A kezdetek

A REK 1997 áprilisában indította az elektronikus folyóiratkönyvtár projektet, amelyet a *Bajor Tudományos, Kutatási és Kulturális Minisztérium* támogatott két éven keresztül.

A projekt célja az volt, hogy előmozdítsák a folyóiratok használatát. Akkoriban még meglehetősen szerény volt a tudományos elektronikus folyóiratok kínálata, mindössze néhány száz cím. Gyors növekedés indult meg azonban: egyre több egyetem és felsőoktatási intézmény tette fel folyóiratait webszervereire, és a kiadók is párhuzamosan jelentették meg már folyóirataikat nyomtatásban és elektronikusan. Hiányoztak viszont a megfelelő feltételek a dokumentumok egyszerű és hatékony használatához. Ezt a hiányt akarta felszámolni a REK vállalkozásával. A *Müncheni Műszaki Egyetemi Könyvtár* bekapcsolódása lehetővé tette, hogy a szolgáltatás néhány hónap múltán el is induljon. 1998-ban további bajor könyvtárak csatlakoztak a projekthez, majd Németország egyéb területeiről mások is bekapcsolódtak a programba.

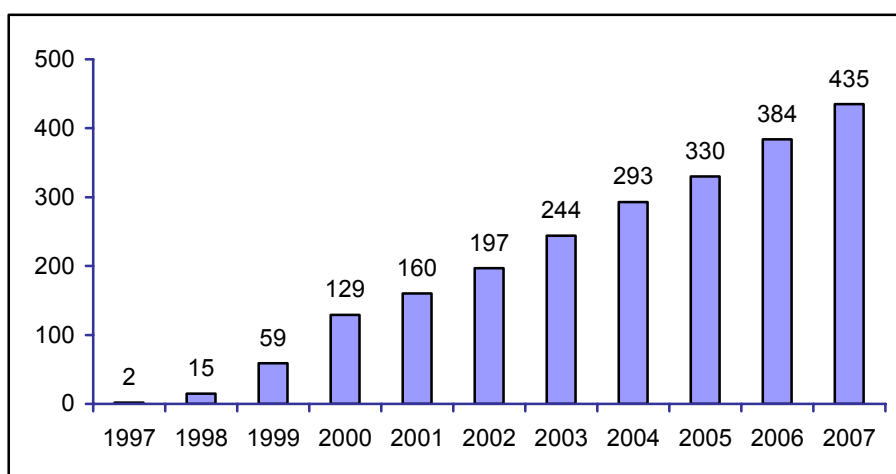
Növekvő folyóirat-adatbázis és használat

A kezdeti néhány szárról 35 ezerre nőtt az adatbázis folyóiratainak a száma. Ezen kívül felvettek az aggregátoroktól is 50 000, ún. helyi folyóiratot, így ez az adatbázis világviszonylatban is a legnagyobb elektronikus tudományos folyóirat-adatbázisok közé tartozik. Ezek a folyóiratok ráadásul jelentős mértékben nyílt hozzáférésűek: 2007 végén 34 776-ból 16 500 volt ilyen.

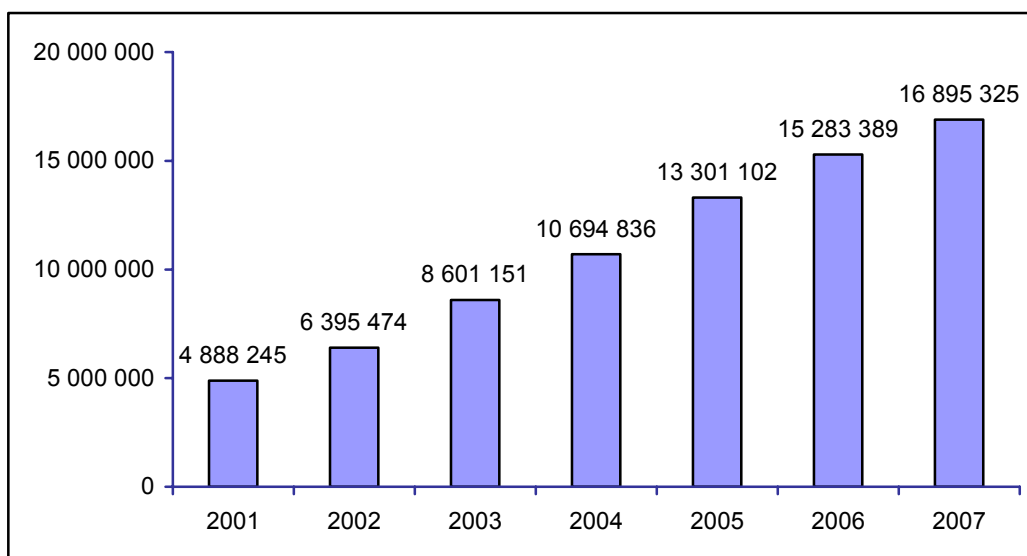
Nemcsak az adatbázis növekszik, hanem a felhasználók száma is. 1999 októberében, két évvel az indulás után a *Thüringiai Egyetemi és Tartomá-*

nyi Könyvtár ötvenediként csatlakozott, 2001 májusában pedig a *Bécsi Egyetemi Könyvtár* századikként. 2007 végére 10 ország 434 könyvtárában férhető hozzá a szolgáltatás. Az együttműködési struktúra, a központi adatbázis és a decentralizált adatszolgáltatás és -karbantartás biztosítja a partnerek közötti hatékony, magas színvonalú munkát (1. ábra).

Az adatbőségnek, a jó minőségnek és a felhasználóbarát megjelenésnek köszönhetően egyre többen használják az adatbázist. 2007-ben több mint 16,9 millió lekérdezést regisztráltak, 1,6 millióval többet, mint az előző évben (2. ábra).

1. ábra Az elektronikus folyóirat-gyűjteményt használó könyvtárak számának alakulása

2. ábra A használt cikkek száma

A fejlődés mérföldkövei

A kezdeti szakasz után a REK – együttműködve a *Deutsche Forschungsgemeinschaft* (DFG) és az *Oktatási és Kutatási Minisztériummal* – folyamatosan fejlesztette az adatbázist.

2003 áprilisában a szolgáltatás német és angol felhasználói felületen volt elérhető. A következő lépés az volt, amikor az adminisztrációs felület is kétnyelvű lett. Ezzel nemcsak a használhatóság nőtt, hanem lehetőség nyílt az együttműködésre is. Így vált partnerré a *Library of Congress*, és Németországon kívül 9 országból 109 könyvtár csatlakozott, legtöbbször Ausztriából, Csehországból, Szlovákiából és Svájcban.

A hozzáférési jogosultság adminisztrációját a REK végzi. A cél az egyszerű, hatékony munka, aminek eredményeképpen az egyre differenciálódó licencadatok könnyen elérhetővé válnak. Az alábbi pontok foglalják össze az ide vezető lépéseket:

- 2000. A konzorciumi adminisztráció bevezetése. Az induláskor csak a részt vevő könyvtár egyedi licenceit tudták kezelni. Ez a későbbiekben már nehézkessé vált, így került sor a konzorciumok licenceinek a kezelésére.
- 2002. Az aggregátorok beépítése. A könyvtárak egyre inkább aggregátorokon keresztül szereznek hozzáférési jogot a teljes szövegű elektronikus folyóiratokhoz. Ezért a REK speciális eljárást vezetett be ezeknek az ún. lokális folyóiratoknak a bemutatására.
- 2003. A felhasználóknak differenciált információt kell kapniuk a felhasználói jogosultságukról, különös tekintettel arra, hogy a folyóirat mely adott időszakára érvényes ez a jogosultság. A kötet, illetve évfolyamadatok rögzítésével lehetővé vált az ún. gördülő licencidőtartamok nyilvántartása is.
- 2007. A DFG által központilag, az egész ország számára bevezetett, ún. nemzeti licencek keresésére külön funkciókat fejlesztett ki a REK. Ezek révén a nemzeti licencek használatára bejelentkezett könyvtárak helyi felületein automatikusan megjelennek a nemzeti licencek adatai, ami megkönnyíti és hatékonyabbá teszi a hozzáférést. A helyi és a konzorciális jogosultság beveze-

tése után szükség volt a nemzeti hozzáférés szabályozására is. Természetesen ez valamennyi, ezt igénylő tagkönyvtár számára automatikusan megjelenik.

A fejlesztés további állomása az elektronikus folyóiratkönyvtár összekapcsolása volt a kutatás-fejlesztés információs infrastruktúrájával. Ez sokoldalú és sajátos szolgáltatásokat tesz lehetővé az országos szintek összekapcsolása révén az interdiszciplináris tudományos és szakportálokkal, virtuális szakkönyvtárakkal.

A regionális és a helyi könyvtárak katalógusát össze kellett kapcsolni az elektronikus folyóiratkönyvtárral. Első lépésként kapcsolatot kellett teremteni az országos folyóirat-adatbázissal (EZB), hogy az elektronikus folyóiratkönyvtár minden címe ebben is szerepeljen; e célból egy kapu URL-t hoztak létre. A felhasználó a katalógusban rákattint az elektronikus kapu URL-jére, ezzel egy közvetítőoldalra jut. Itt tájékozódhat arról, hogy van-e jogosultsága használni a keresett folyóiratot, és megkapja a belépési információkat.

A REK, mint a *vascoda* (interdiszciplináris keresőportál) partnere, kifejlesztett egy linkszolgáltatást a folyóirat- és a cikkadatbázis összekapcsolására, így a felhasználó a *vascodaról* vagy más szakportálról egyenes összeköttetést tud teremteni valamelyik cikkadatbázissal. Az elektronikus folyóiratadatbázisból megtudhatja az olvasó, hogy az általa keresett cikkhez térítésmentesen hozzá tud-e jutni, vagy, hogy egy adott könyvtárból elérheti-e az adatbázist. Meg is rendelheti a helyszínen a jogosultságot. Az elektronikus folyóirat-adatbázis linkszolgáltatása magában foglalja valamennyi folyóiratot, amely az adatbázisban fellelhető. Az összes címet az adatbázis honlapjáról lehet elérni. Nagyon sokféle keresési lehetőséggel élhet az olvasó. 2004 októberétől működik az online szolgáltatás, és nemcsak a *vascodaról*, hanem nagyon sok könyvtárból és információs központból lehet használni. 2007-ben 2,8 millió sikeres keresés zajlott le.

Az adatbázishoz kifejlesztett XML formátum lehetővé teszi az elektronikus folyóiratok szakportálokra való használatát. Ez különösen a virtuális könyvtárak kínálatát bővíti, amelyben megjelenhetnek az elektronikus folyóiratkönyvtár egyes szegmensei. A felhasználó a szakportálban tájékoztatást kap a számára érvényes licencekről is az IP-cím azonosításával. Így a szakportálok használói számára egy rendszeren belül érhetőek el a folyóiratok.

Az elektronikus folyóiratkönyvtár aktuális fejlesztései

Jelenleg azon dolgoznak, hogy az elektronikus folyóiratkönyvtárat és a nem elektronikus folyóiratok adatbázisát, a *Zeitschriftendatenbankot* (ZDB) egyesítsék, hogy a felhasználó egységes hozzáférést kapjon a folyóiratok teljes állományához. A rendszer ellenőrizni fogja a hozzáférési jogosultságot is. Ha a jogosultságot rendben találja, és a dokumentum elektronikusan rendelkezésre áll, akkor a felhasználó számára megjeleníti a teljes szöveget. A nem elektronikus folyóirat-adatbázis pedig arról tájékoztat, hogy hol áll rendelkezésre a keresett cikk nyomtatott formában. Az új szolgáltatás alapja lehet annak, hogy a vascoda és a virtuális szakkönyvtárak összekapcsolódhassanak. Az együttműködés további lehetősége, hogy a két rendszer között a hozzáférési jogosultság ellenőrzése is megvalósulhat.

A szerzői jog változásával 2008 utolsó hónapjaiban új feladat előtt áll az elektronikus folyóirat-

adatbázis. A törvény ugyanis az elektronikus másolatok esetében a korábbiakhoz képest másképp szabályozza a könyvtárak feladatát. Az új törvény értelmében elektronikus másolat csak akkor engedhető meg, ha a kiadó nem térítésköteles betekintést kínál.

A *Börsenverein des Deutschen Buchhandels* és a REK azon dolgozik az elektronikus folyóiratkönyvtár keretei között, hogy a végfelhasználók egyes cikkekre vonatkozó megrendelése is megtörténhessenek. A kiadók pedig online viszik be a *Pay per View* ajánlataikat az adatbázisba. Ezekkel a fejlesztésekkel a könyvtár eleget tesz a törvényi előírásoknak, valamint a kiadók munkáját is segíti.

/HUTZEL, Evelinde: 10 Jahre Elektronische Zeitschriftenbibliothek – Kontinuität und Wandel einer kooperativen Dienstleistung. = Bibliotheksdienst, 42. köt. 2. sz. 2008. p. 169–181./

(*Wéber Katalin*)

A nyílt hozzáférésű (Open Access) folyóiratok citációs hatóereje

A tudományos kutatók egyre növekvő mértékben olvassák a nem hagyományos forrásokat és hivatkoznak is rájuk. A hagyományos citációs gyakorlat objektumai, a monográfia, a folyóiratcikk és a konferencia-előadás korábbi „szentháromsága” mellett a hálózaton is elérhetővé válnak a tudományos közlés egyéb módjai, például a kutatási beszámoló, vagy a szürke irodalom különféle instanciái. A szerző kiindulópontja, hogy a kutatási tevékenység egyik gyökeresen új eleme, a nyílt hozzáférés (Open Access = OA) növeli a láthatóságot és a tudományos hatást, közkeletű idegen szóval az impaktot. A továbbiakban áttekinti a vonatkozó szakirodalmat, vizsgálja az OA kibontakozását, hangsúlyozottan a könyvtár-informatikai diszciplínára összpontosítva. (Közbevetőleg meg kell itt jegyezni, hogy az OA rövidítésnek egyelőre nincsen magyar megfelelője a szakirodalomban: felvethető például a nyílt hozzáférésre utaló rövidítés *NYH*, vagy játékosabb *NYIHO* formában, illetve a nyílt elérésből derivált *NYEL* – mi mindenesetre a továbbiakban maradjunk egyelőre az OA-nál. – A ref.) A nyílt hozzáférésnek a tudományban két fő útja van: az OA-folyóirat (*arany út*), illetve az önarchiválás, a tematikus vagy intézményi repozitórium

révén (*zöld út*). A nyílt hozzáférésű folyóiratok száma több mint 2500. Az önarchiválást pedig, a korai ellenállást föladván, a kiadók több mint 90 százaléka engedélyezi. A könyvtár-informatika két neves központi tárolóhelye, repozitóriuma a 2002-ben alapított dLIST és a 2003-ban született E-LIS. A nyílt hozzáférésű anyagok fő aggregátora a 2005 óta működő DL-HARVEST, amely a forrásokat összegyűjti és szolgáltatja. A könyvtár-informatikai szakirodalom sajátossága a fragmentált elérés, azaz a releváns tudományos munkák elszórva rejtőznek az adatbázisok tömegeiben, ezért a begyűjtésnek a szakma számára különösen nagy a szerepe.

Az OA-periodikák nem feltétlenül új alapításúak. Számos régi folyóiratot is online elérhetővé tesznek, elsősorban az utolsó köteteket, de sok periodika teljes állománya már online elérhető. A kutató-szerző számára a legfőbb tényező a kutatás hatása. Ha úgy látja, hogy kutatásának hatóereje növekszik az OA hatására, akkor nem habozik nyílt hozzáférésű eszközt igénybe venni. A tudományos folyóiratok világhálón való elérése, a bennük megjelenő cikkek, tanulmányok határfokának

mérése újfajta mérőeszköz bevezetését tette szükségessé, még akkor is, ha az elektronikus források hivatkozásai a szerző véleménye szerint hatásában hasonlóak a publikált művek bibliográfiai hivatkozásaihoz. A hivatkozási mérőszámok közötti korreláció a cikkek hasznosságának mérőszáma, a citációs impakt, hivatkozási hatásjelző. A hivatkozási hatásjelző mindig csupán az adott területen belül alkalmazható érvényesen.

Közismert tudományometriai tény, hogy az impakt, a határfok mérése történhet az egyes cikkek szintjén, de történhet a folyóiratok szintjén is. A cikk-központú megközelítés pozitív korrelációt mutat az OA és a cikk idézettsége között, azaz a kutatások a nyílt hozzáféréssel olvasható cikkek erősebb citációs hatását mutatták ki. Az OA hatásának a mérése nem úgy történik, hogy összevetjük a nyílt hozzáférésű és a nem nyílt hozzáférésű folyóiratok impaktfaktorát, hanem úgy, hogy összevetjük *ugyanabban a* (nem nyílt hozzáférésű) *periodikában* megjelenő nyílt elérésű és nem nyílt elérésű cikkek hivatkozási számát. A legbiztosabb persze az az eljárás, amikor az adott folyóirat egyazon füzetében lévő cikkek idézettségi számát vetjük össze. Annak ellenére, hogy megnőtt az OA révén azonnal elérhető tudományos tanulmányok száma, ma még csupán a cikkek 20 százaléka nyílt elérésű.

Korábban az Open Access folyóiratcikkek hivatkozási hatástényezőjét a *Web of Science (WoS)* adatai alapján mérték. 2004-től a WoS mellé két, citációs adatokat közlő adatbázis is piacra került: az *Elsevier* cég *Scopus* c., illetve a *Google* cég *Google Scholar* c. adatbázisa. Ezek a lektorált folyóiratok hivatkozásai mellett a webes források hivatkozásait is feldolgozzák. Meglepő lehet, hogy a WoS és a Scopus, illetve a WoS és a Google Scholar hivatkozásainak átfedése a vártnál kisebb – azaz örvendetesen nagy számban közölnek olyan hivatkozást, amelyet a citáció ősforrása, kútfeje, a Web of Science nem. A Scopus a könyvtári-informatikai (LIS) szakirodalomból 26%-ban vett föl olyan cikkeket, amelyek a WoS-ban nem szerepelnek. A Google Scholarban unikális, a WoS által nem közölt citációk aránya pedig hozzávetőleg 21%-ot tesz ki.

A vizsgálatok szerint – mint említettük – ma a kutatók mintegy 20%-a használja a webet láthatóságának növelésére, elérhetőségének fokozására, és publikált műve hatástényezőjének növelésére. A megnövelt elérés nyilván megnövelt hatást eredményez. A nyílt hozzáférés azonban önmagában nem vezet több idézéshez, csupán megnöveli a

tudós olvasók táborát, akik majd döntenek a munka minőségéről.

Az első tanulmányt, amely a tudományos kommunikációban az elektronikus folyóiratok hivatkozási hatásával foglalkozott, *Harter* és *Kim* tette közzé 1996-ban. Az 1993–1995 közötti időszak 39 e-folyóiratát vizsgáló cikk szerint a hivatkozások csupán 2%-a hivatkozik e-forrásra, és mindössze 0,2% online folyóiraatra – vagyis abban a korai időszakban az online folyóirat hatástényezője a zéróhoz közelített. Az OA-periodikák tudományos vizsgálata az ezredforduló körül kezdett erőre kapni. Egy 2001-ben megjelent vizsgálat szerint a számítógép-tudományban, ahol az elsődleges közlési forma a konferencia-előadás, az online cikkekre való hivatkozás száma (7,03%) már megelőzte a nyomtatott cikkekre való hivatkozás számát (2,74%). Egy másik tanulmány szerint a pszichológiai folyóiratok hatástényezőjét az online elérés növeli. Amikor a papíralapú folyóiratok elektronikus formában is megjelentek, impaktfaktoruk 2%-os növekedéstől egészen 254%-ig emelkedett.

Az online elérhetőség az egyes tudományágakra is eltérő módon hat. Egy 2004-es vizsgálat szerint, amely négy, a „preprint-kultúrában” otthonos – tehát az OA eszméjétől nem idegen – tudományág (filozófia, politika, matematika, elektronika) folyóiratainak hatását kutatta nyílt hozzáférésű és nem nyílt hozzáférésű mintán, a korlátozás nélküli cikkek hivatkozási hatásjelzője egyértelműen nagyobb. A kemény és puha tudományok művelői között is van különbség, mégpedig aszerint, hogy a természettudományi kutatók gyorsabban alkalmazkodtak az elektronikus publikálás módjaihoz kutatási eredményeik terjesztésére, mint a társadalomtudomány és humaniora területén dolgozó kutatók. Arányosan több OA-cikk van a természettudományban, mint a társadalomtudományban. *Tonta* kutatása pedig kimutatja, hogy az egzakt tudományok nyílt elérésű cikkeinek magasabb a hivatkozási tényezője, több hivatkozást kaptak, mint a humán tudományok OA-cikkei.

A társadalomtudomány inkább könyvközpontú, a természettudományi területek jellemző közege a folyóiratcikk. Míg a természettudományban a folyóiratcikkek teszik ki az összes hivatkozott publikáció 90%-át, a társadalomtudományban az összes citált publikáció 90%-a monográfia.

Itt térünk rá a tanulmány tulajdonképpeni szűkebb tárgyára, a könyvtár-informatikai vizsgálatra. Egy korai tanulmány az 1994–1996 közötti időszakra

vonatkozóan mérte fel az internetalapú források hatástényezőjét – mindössze 7,5% hivatkozott online forrásra, s az összes hivatkozásnak csupán 1,13%-a utalt elektronikus forrásra. Természetesen az e-forrásokra való hivatkozás a könyvtári-informatikai szakirodalomban is folyamatosan növekszik. Egy 2002-ben végzett vizsgálat szerint a cikkek több mint a fele már tartalmazott elektronikus forrásra való hivatkozást, és kb. 16%-a az összes hivatkozásnak e-forrásra történt.

Egy 2003-ban közzétett, 46 könyvtári-informatikai folyóiratot elemző tanulmány szerint a hagyományos hivatkozások száma ekkor már elmaradt az online citációktól. A vizsgálatot a Web of Science társadalomtudományi indexében (SSCI) végezték, majd a Google-keresővel megismételték a vizsgálatot. Az e-hivatkozások 42%-a webes forrásból, illetve elektronikus oktatási anyagból származott.

2004-ben *Smith* 10, az ISI által feldolgozott könyvtártudományi folyóirat hivatkozásait vizsgálta, különös tekintettel az e-folyóiratokra mutató utalásokra. Megállapította, hogy az e-folyóiratokhoz vezető linkek 60%-a folyóiratcikkhez vezető kapcsolódás. *Smith* a folyóiratok hatásjelzésére új mérőeszközt javasol, a Web Impact Faktort. A mérőszámot úgy kapjuk meg, ha egy webszámra mutató linkek számát elosztjuk a webszám oldalainak számával.

2006-ban megjelent tanulmányukban *Kousha* és *Theilwall* 282 teljes szövegű, 2000-ben publikált

könyvtár-informatikai cikk hivatkozási utóéletét vizsgálta négyéves metszetben. A Google segítségével 2004 szeptemberében egy héten keresztül folytatott mintavétel szerint egy hét alatt a cikkekre 3045 link mutatott. A linkek 82%-a angol nyelvű, a citációk 60%-ban szövegformátumúak voltak. A hivatkozások 50%-a a forráscikk megjelenése után egy éven belül készült. A hivatkozások 43%-a tudományos jellegű URL hivatkozás volt. A legtöbb URL hivatkozás (20%) e-folyóíratra történt.

A vizsgálatokból levonható, hogy a könyvtár-informatikai e-periodikák elérhetősége növeli a weben a láthatóságot. Az OA aránylag gyors módja a kutatások közzétételének; a webhivatkozások száma folyamatosan nő. Egy egyszerű webhivatkozási mérőszám, a hivatkozási hatásjelző (citation impact) a cikkek hasznosságáról tájékoztat. A hivatkozási hatásjelző mint hivatkozásalapú mérőeszköz nem az egyetlen módszer a citációs elemzésben, de előtörténete jelentős a tudomány-metriai kutatásban. Ennek a módszernek a webre alkalmazott megfelelőjét az informatika újabb területeként webometriának hívják. A webometria nemcsak a hivatkozási hatásjelző mérését jelenti, hanem általában a hálózati kommunikáció vizsgálatában kvantitatív módszereket alkalmazó kutatást is.

/NANA, Turk: Citation impact of Open Access journals. = *New Library World*, 109. köt. 1–2. sz. 2008. p. 65–74./

(*Bánhegyi Zsolt*)

Hogyan befolyásolják a teljes szövegű folyóiratok a könyvtárközi kölcsönzésben kért folyóiratcikkek számát?

A felsőoktatási könyvtárakban ma már mindenütt a világban sok folyóirat teljes szövegét el lehet érní adatbázisokon vagy egyedileg előfizetett folyóiratokon keresztül. A teljes szövegű folyóiratok száma évről évre növekszik, és ez megváltoztatja a könyvtárhasználatot. Sok könyvtáros teszi fel a kérdést, hogy ez a tény mennyire befolyásolja a könyvtárközi kölcsönzéssel kért cikkek iránti igényt.

A *Susquehanna University Blough-Weis* elnevezésű könyvtárának munkatársai a kérdés megválaszolására végezték az elemzést az 1995/96 és a 2004/05 között eltelt tízéves időszakot. A teljes szövegű folyóiratok a 90-es évek, vagyis a vizsgált időszak kezdetén tűntek fel először ebben a könyvtárban is, és számuk az időszak végére 0-ról 15 253-ra

nőtt. Ugyanezen időszak alatt a könyvtárközi kérések száma 3208-ról 2427-re esett vissza, ami 24%-os csökkenést jelent.

Elektronikus teljes szövegű folyóiratokon azokat a folyóiratokat értik, amelyek vagy közvetlenül a könyvtárakban állnak számítógépeken rendelkezésre vagy a könyvtár honlapján keresztül érhetők el más szolgáltatók (pl. Gale, EBSCO) csomagkínálatában, illetve egyedi előfizetéssel.

Az elemzésben a független változó a teljes szövegű folyóiratok száma évenként, a függő változó pedig a könyvtárközi kérések száma évente, amely a független változóban történt változás hatását mutatja. A kutatást a tízéves időszak éves jelentéseire alapozták.

A helyzet felmérése az USA-ban és azon kívül

A saját könyvtárban végzett kutatás mellett folytattak irodalomkutatást is, áttekintették az ebben a témakörben megjelent publikációkat.

2005-ben *Nancy Egan* New York-i könyvtáros megállapította, hogy a teljes szövegű folyóiratok könyvtárközi kölcsönzésre tett hatását a fentebb említett időszak első részében még nem észlelték igazán, csak a 2005. évet megelőző hét évben kezdtek foglalkozni vele. Az USA-n kívüli országok viszont a könyvtárközi kérések erőteljes csökkenését tapasztalták. A *British Library*-ban például 1998/99 és 2001/02 között 1,6-ról 1,3 millióra esett vissza a kérések száma.

Az USA-ban vegyesek a tapasztalatok. A *Kutató Könyvtárak Szövetségének (Association of Research Libraries = ARL)* egyik tanulmányában *Mary Jacobs* megállapítja, hogy 59 ARL könyvtárban 1996 és 2002 között a kért cikkek átlagos száma 13 ezerről 17 ezerre nőtt. Szerinte ennek az lehet az oka, hogy a kutatókönyvtárak a magas költségek miatt nem tudnak már olyan sok folyóiratot előfizetni.

Yue és *Syring* a *Nevadai Egyetemen* figyelték az elektronikus folyóiratok használatának hatását. Ott 1995-től 1999-ig emelkedett a könyvtárközi kölcsönzési kérések száma, aztán három évig csökkent, és 2003-ban ismét felszökött. Az ő magyarázatuk a 2003-as emelkedésre az, hogy a másolatokért kért díjak csökkentek, intenzívebbé vált a kutatómunka, a következtetésük pedig az, hogy a könyvtárközi kölcsönzés továbbra is stabil szolgáltatás marad a felsőoktatási könyvtárakban.

A Susquehanna-i helyzetkép

A Susquehanna University magánegyetem Pennsylvániában, 2005/06-ban 1900 beiratkozott hallgatója volt, akit 160 oktató tanított. A Blough-Weis könyvtár 240 ezer kötettel rendelkezik és 15 395 nyomtatott valamint elektronikus folyóirattal. 1998 és 2001 között csökkent a könyvtárközi cikk-kérések száma, 2001 után azonban nem folytatódott a csökkenés.

Ez hogyan magyarázható? Mi történt az évek során? 1996 előtt csak egy papírállapot kitöltve lehetett folyóirat-cikkeket könyvtárközi kölcsönzéssel beszerezni. 1996-ban bevezették az online kitölthető űrlapot. Az online továbbítás egyszerűsége és gyorsasága miatt a kérések száma évről évre

nőtt. 2003-ban pedig véglegesen megszüntették a papíralapú kéréőrlap használatát. A kéréseket hallgatók, és egy ügyintéző munkatárs továbbítja az OCLC felé, a beérkezett másolatokat vagy papíron juttatják el vagy ha elektronikusan kapták, akkor a 2000-ben bevezetett Ariel szoftverrel továbbítják a kérőnek. Ariellel az átlagos feldolgozási idő 7 napról 4,7 napra csökkent. Az is lehetséges, hogy a felgyorsult feldolgozási idő is hozzájárult a kérések számának nem folytatódó csökkenéséhez.

Megállapítások és következtetések

A Blough-Weis könyvtár adatai azt mutatják, hogy az elektronikus teljes szöveges folyóiratok számának növekedése együtt jár a könyvtárközi cikk-kérések számának csökkenésével. De amíg a teljes szöveges folyóiratok száma folyamatosan növekedett évről évre, addig a könyvtárközi kölcsönzési kérések száma csak a 2000-es évek elejéig csökkent gyors ütemben, utána a csökkenés megállt. A kérések száma ingadozott, de viszonylag stabil maradt az elmúlt években.

Az 1995–98-as évek átlaga 3496 kérés volt, az utána következő három évben az átlag 2227 kérés. Ez 40%-os csökkenést jelentett. De 2001/02-től az átlagos 2644 kérés már nem csökkent számottevően 2005 végéig.

Az első ötéves időszak (1996–1999) 40%-os csökkenését az OCLC 1996–1997-es tanévben megjelenő, akkor több mint 1000 folyóiratot tartalmazó *FirstSearch* adatbázisa jelenthette. Az 1995–2000-es időszakot a könyvtárközi kölcsönzéssel kért cikkek számának általános csökkenése jellemezte. A 2001–2005 közötti években azonban a kérések száma azonos maradt, sőt kicsit emelkedett. 2001/02 volt az az első tanév, amikor a kéréseknek több mint a felét már online kitölthető űrlapon adták fel. Ugyanekkor, 2000 nyarán vezették be az Ariel szoftvert is, ez az átfutási időt csökkentette nagymértékben. Ez a két technikai újítás járult hozzá jelentősen ahhoz, hogy a könyvtárközi kölcsönzés is beállt az olyan szolgáltatások közé, amelyek kielégítik a mai „azonnal szeretnék mindent megkapni” felhasználói mentalitást. Elmondható, hogy ebben a könyvtárban a könyvtárközi kölcsönzéssel kért cikkek száma nem csökken annak arányában, ahogy a teljes szövegű folyóiratok száma emelkedik.

A további kutatások nagy feladata lesz kideríteni, hogy a könyvtárak számára mikor melyik a kedvezőbb a költségek szempontjából: a teljes szövegű

folyóiratok előfizetése vagy a cikkek könyvtárközi kölcsönzéssel való beszerzése.

a small, liberal arts university. = Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery & Electronic Reserve, 18. köt. 3. sz. 2008. p. 375–386./

/RHEINER, V. Renee: How electronic full text journals impact interlibrary loan article requests at

(Burmeister Erzsébet)

LEBOVITS IMRE munkássága a BME Könyvtárában

DR. LEBOVITS IMRE (1929–) gépészmérnök, a BME Központi Könyvtárának nyugalmazott főigazgatója a második világháború után előbb szakmát tanult, majd 1953-ban diplomázott a Budapesti Műszaki Egyetem Gépészmérnöki karán, később mérnök-közgazda oklevelet is szerzett. Egyetemi munkáit tanársegédként kezdte, majd tanszékvezető lett. Igazgatóhelyettese volt a BME Hő- és Rendszertechnikai Intézetének és tevékenykedett az egyetem szakszervezeti titkáráként. 1980-ban védte meg „A magyar alumíniumipar helyzete és szerepe a struktúra átalakítási politikában.” c. doktori értekezését a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen.

1984. november 15-től bízta meg a Műegyetem rektora az egyetemi könyvtár igazgatói teendőinek ellátásával, majd az Egyetemi Tanács javaslatára 1985. november 1-jei hatállyal a művelődési miniszter könyvtárigazgatóvá nevezte ki. 1988-ban főigazgatói megbízást kapott.

A könyvtár – Lebovits Imre vezetésének hét éve alatt – jelentős fejlődésnek indult:

1988-89-ben eredményesen lezajlott a teljes körű állományrevízió.

Szorgalmazta a könyvtárgépesítést, az első három IBM PC/AT személyi számítógép 1987-ben érkezett meg a könyvtárba. A gépeken néhány segédsoftveren kívül az UNESCO által kifejlesztett *Micro-ISIS* nevű szöveges adatbázis-kezelő rendszer volt telepítve. Kezdetben hét adatbázist hoztak létre, többek között az egyetemen megtalálható folyóiratok lelőhelyeit, az 1988-tól megjelent egyetemi jegyzeteket, illetve a szaktájékoztatók által készített és készítendő szakbibliográfiák tételeit tartalmazó adatbázisokat. A számítógépek beszerzése lehetővé tette, hogy 1987 augusztusától megkezdődjön az online számítógépes irodalomkutatás.

Lebovits Imre könyvtárvezetése idején, – az országban elsőként – tért át a könyvtár az ALEPH integrált számítógépes könyvtári rendszer használatára. Az ALEPH rendszert 1991 májusában installálta a cég képviselője. Először a Szakolvasóban elhelyezett állomány, az 1985 után megjelent könyvek, a Műegyetemen megvédett doktori disszertációk, jegyzetek és az egyetemi gyűjtemény adatai kerültek be a számítógépes rendszerbe, majd folyamatosan bővült a gépre vitt állományrészek száma. Az ALEPH integrált könyvtári rendszernek kezdettől minden modulját használta a könyvtár, a gyarapítási és a folyóirat-nyilvántartási modulok kivételével. A Szakolvasóban 1991 őszétől, az 1992/93-as tanévtől pedig a könyvtár kölcsönzési részlegében is az ALEPH rendszer segítségével történt a kölcsönzés. 1992-ben megkezdődött a könyvbeszerzés és az állományba vétel számítógépes nyilvántartása a gyarapítási modul használatával.

A könyvtár fejlődésében fontos lépcsőfok volt, hogy az 1986–1990 közötti időszakra vonatkozó fejlesztési koncepció értelmében 1991 októberében elkészült az egyetem központi épületének alagsorában a könyvtár Szakolvasója, mely az intézmény első szabadpolcos olvasóterme volt. Itt kaptak helyet a legfrissebb magyar és idegen nyelvű szakkönyvek. Az olvasóteremben helyezték el az értékes kémiai, vegyészeti kézikönyv-gyűjteményt. Az ünnepélyes átadást 1991. október 9-én tartották, a megnyitón beszédet mondott dr. *Pungor Ernő* akadémikus, tárca nélküli miniszter.

1990-ben Lebovits Imre megszerezte az egyetem számára a külkereskedelmi jogot, így 1991-től a BME egész könyvtári hálózatának, beleértve a Központi Könyvtárat is, közvetlenül a *Swets & Zeitlinger* holland cég szállította a külföldi folyóiratokat. A munkafolyamat felügyeletére a könyvtárban elkészült a *Micro-ISIS* alapon működő Regiszter elnevezésű folyóirat-nyilvántartó adatbázis. Ennek eredményeként a teljes egyetemi folyóirat-állományról naprakész, teljes kép állt rendelkezésre.

Lebovits Imre – nyugalmazott könyvtári főigazgatóként – 2005. augusztus 20-án, életútja elismeréseként, a Magyar Köztársaság elnökétől a Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje (polgári tagozata) kitüntetését vette át.

Születésnapja alkalmából jó egészséget, hosszú, tevékeny életet kívánnak volt munkatársai!

(BME OMIKK)